

Välfärdens landskap – ett arv som främjar rekreation

MÄRIT JANSSON, INSTITUTIONEN FÖR LANDSKAPSARKITEKTUR, PLANERING OCH FÖRVALTNING

NEVA LEPOŠA, INSTITUTIONEN FÖR STAD OCH LAND

MATTIAS QVISTRÖM, INSTITUTIONEN FÖR STAD OCH LAND

I Sverige finns många exempel på så kallade välfärdslandskap, planerade för att främja människors hälsa genom rekreation. Många av dem förändras idag, när nya planeringsideal realiserar. Vilka värden riskerar då att gå förlorade? I detta faktablad lyfter vi fram forskningsresultat om hur människor uppfattar och använder olika miljöer idag. De visar stora värden för rekreation kopplade till arvet från välfärdens landskap, värden att ta i beaktande även i framtiden.

Välfärdslandskapets utveckling

I Sverige, liksom i andra länder, finns bostadsmiljöer en gång skapade för att främja människors rekreation och hälsa. Under en period, främst på 1960- och -70-talen, skapades vad som kan kallas ett välfärdslandskap. Den modernistiska planeringen blev en materialisering av politiska idéer. Det innebar bland annat att hälsofrämjande utomhusmiljöer för sport och rekreation blev tillgängliga för en stor del av befolkningen.

Arvet från den planeringen har varit en viktig grund för människors rekreation sedan dess. Det handlar om en stor bredd av platser och anläggningar som bildar omfattande strukturer: elljusspår för löpning vid skogsområden, idrottsplaner, sporthallar, bostadsnära parkmiljöer och lekplatser, liksom trafikseparering som skapar bilfria gångvägar. Planeringen har främjat allt från föreningsidrott och vardagsrekreation för alla, till lek och rörelsefrihet för barn.

Alby i Botkyrka kommun, Stockholmsregionen, byggdes på 1970-talet och är ett exempel på modernistisk planering med väl tilltagna grönytor och trafikseparering. Foto: Neva Lepoša

Förändringar med nya ideal

Sedan några decennier tillbaka råder helt andra planeringsideal, där den täta staden eftersträvas. Flera av de ursprungliga välfärdslandskapen påverkas nu av förtätning. Det kan få följder för människors rekreation och hälsa.

En avgörande grund för denna utveckling är just en kritik mot den platsskrävande modernistiska planeringen. Önskan har varit att utveckla miljöer med blandad bebyggelse och hög täthet. Senare har täthet också lyfts fram som ett sätt att främja städernas hållbarhet genom minskade avstånd.

Där det inom modernistisk planering har funnits ett system av byggnadsenheter med mycket friytor, är tanken med

den täta staden att intensifiera ytanvändningen, skapa effektiva transporter och bygga nära stationer för kollektivtrafik. Istället sparas yta utanför städerna för jordbruk och natur. Ett exempel är Norra Luthagen i Uppsala, där vägarna går intill byggnaderna och friytorna är små.

De täta miljöer som byggs idag får alltså andra egenskaper än miljöerna från 1960- och -70-talen, där ytor för rekreation och lek var högt prioriterade. Välfärdens landskap, planerat efter tankar om att främja hälsosam utomhusvistelse, förändras. Vi måste därför fråga oss vilka kvaliteter för rekreation som finns idag och hur människor använder sig av dem.

Två studier av täthet och rekreation

Vi har genomfört två studier av urban rekreation som kompletterar varandra, med olika fokus och metoder. Den ena har undersökt löpning, en av de vanligaste formerna av motion i stadsmiljöer idag. Trettio personer som springer på fritiden intervjuades och skrev dagboksanteckningar. Resultaten ger insyn i planeringens roll för att stödja löpning som rekreation nu och i framtiden.

Den andra studien har undersökt Kvarngärdet och Kapellgärdet i Uppsala genom en webbenkät till boende. Området har främst bebyggts under 1960-talet, men under senare år har förtätningsprojekt lett till stora förändringar, med tillägg av ny, högre bebyggelse och ändrade trafiklösningar. Några delområden är mer påverkade än andra, vilket märks i de boendes svar.

Konsekvenser för löpning

Önskan om löpning i skogsmiljöer

Resultat från studien av löpning visar att skogar ses som ideala miljöer för löpning, även bland de som bor i täta

stadsmiljöer. Troligen är arvet från 1970-talets planering en bakomliggande faktor. Skogsområden erbjuder också skonsam löpning på mjukare markmaterial jämfört med på asfalt. Det är en av många kvaliteter i miljön som löpare letar efter i stadens naturområden. Men grundläggande är att kunna ha nära tillgång till dessa miljöer. En av deltagarna i studien uttryckte:

Jag bor kanonbra till. Det är ett joggingspår på två och en halv kilometer som verkligen är ... det är inte många hundra meter bort. Och sen från det joggingspåret så går det också ut en massa småstigar och så är det grusvägar och stigar som går genom hela Hågadalén och sen upp i det här skogsområdet på andra sidan. Så att det verkligen finns alla möjligheter att springa.

Men med dagens starka förtätningstrend inom planeringen riskeras tillgången till skogsmiljöer för löpning i städer. För att använda stadsmiljön mer effektivt byggs även urbana skogar, så att de som vill springa i skogsmiljöer behöver ta sig längre utanför städerna. Ett exempel är

Tumbaskogen i Botkyrka, nära Tumba station. Att delar av skogen nyligen har bebyggts med bostäder visar att planeringen idag värderar människors närhet till kollektivtrafik högre än deras närhet till rekreationsområden. Konsekvensen är ett försämrat rekreationslandskap.

Täta miljöer och trafik stör löpningen

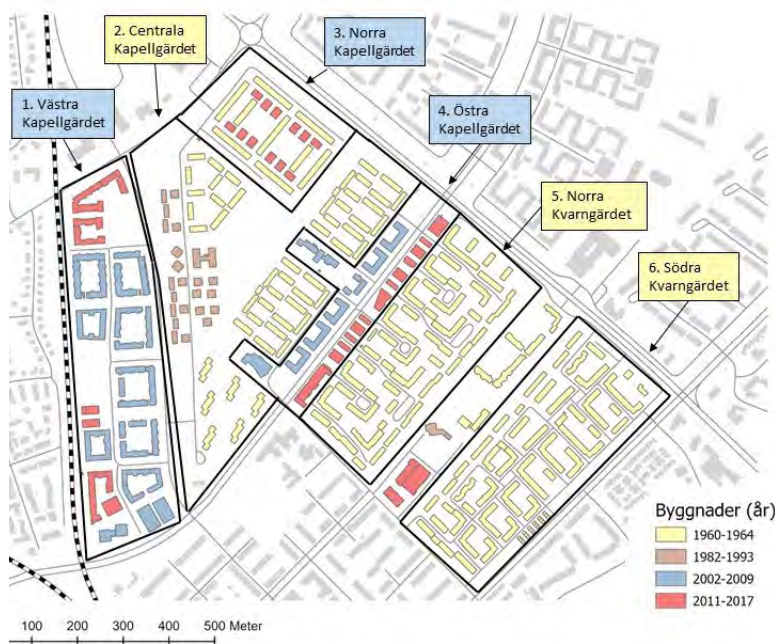
Andra fördelar med löpning i skog är att där finns färre hinder i form av trafik och trafikljus, andra människor och annat som gör att löpare behöver sick-sacka sig fram. Dessutom erbjuder skogsmiljöer ofta mer lugn och ro från trafikbuller och annat som skapar stress:

En orsak till att springa är dels för att komma i form, men också för att få vara ifred lite och vila öronen och vila hjärnan, så trafikbuller tycker jag stör.

Löpare i studien försökte av flera skäl undvika att springa på tider då trafiken är intensiv. Ett sådant skäl är att trafik skapar oro kring säkerhet för löpare:

Nu pratar jag som att övergångsställen inte är en barriär, men det är de. För jag måste fortfarande stanna till eller sakta ned vid övergångsställen för att inte bli påkörd. Så att bilister tycker jag väl bara generellt är negativt på min löpning. Jag skulle gärna undvika dem.

Den modernistiska planeringens lösning på problemen med trafikbuller, trafikolyckor och vägarnas barriäreffekter bestod vanligen i en planskild trafikseparering och väl tilltagna avstånd mellan vägar och ny bebyggelse. Stadsdelens gångvägar underlättade inte minst för löpare att nå skogen utan att korsa biler. I dagens förtätade stadslandskap behöver löpare istället hantera trafik, korsningar, trafikljus och annat, inklusive en stor mängd trafikanter av olika slag. Detta utgör risker, minskar rekreationsvärdet och stör löpningens flyt. En konkret önskan hos flera löpare är därför att inte ha så många trafikljus, utan hellre bara övergångsställen där bilister förväntas stanna för fotgängare.

Kvarngärdet och Kapellgärdet i Uppsala, där byggnaders ålder visas med olika färger och en indelning i sex delområden har gjorts. Figur av Julia Schneider

Löpning i täta städer innebär utmaningar för den som vill springa. Den som engagerar sig kan hitta vägar i staden och exempelvis använda sig av backar i parker för att få upp pulsen mer än vad som är möjligt bland människor längs trottoarer. Backträning passar främst mer avancerade löpare och fungerar sämre för att erbjuda tillgång till rekreation eller idrott "för alla". Det nya, täta landskapet för löpning har blivit svårare för många att hantera.

Konsekvenser för boende

Minskad trivsel och användbarhet

Så återvänder vi till bostadsområdet i Uppsala. När enkätsvaren från de olika delarna av Kvarngärdet och Kapellgärdet jämförs, framkommer några statistiskt signifikanta skillnader. De som bor i förtätade delområden hittar färre kvaliteter i sin närmaste utemiljö och använder den för färre typer av aktiviteter än de som bor där välfärdslandskapets kvaliteter har bevarats. Dessutom är de överlag mindre nöjda med sin nära utemiljö.

De förtätade delområdena har grönytor som upplevs vara för små för att ge önskade kvaliteter. Bostadsgårdarna är trånga och skuggiga och erbjuder få upplevelser åt de boende. Dessutom upplevs biltrafiken som mer störande med nya lösningar där trafiksepareringen har minskat. I delområden som inte förtätats finns däremot mer öppna ytor, uppvuxen vegetation och bevarad trafikseparering. Detta uppskattas mycket av de boende.

Förtätningen, både som process och resultat, beskrevs i många enkätsvar som något mycket negativt. Flera var missnöjda med sitt boende på grund av detta:

Det byggs så fruktansvärt mycket vilket tyvärr förstör området helt och hållet.

Trivseln visade sig vara lägre bland boende i de delar av området som är förtätade. Att den låga trivseln syns tydligt bland boende i de nya höga och täta husen är intressant med tanke på att de

som är emot förtätning ibland beskrivs främja sina egna intressen då de inte vill ha förtätningen hos sig (NIMBY). Det är dock till stor del nyinflyttade i de täta områdena som drabbas av brist på kvaliteter för vardagens bostadsnära rekreation.

Andra skillnader berör hur miljöerna används. I förtätade delområden används enligt enkätsvaren utemiljön mindre för sociala sammanhang, återhämtning och naturupplevelser än i delområden som inte förtätats. Dessutom anses de inte vara lika vackra, varierade eller ha lika rikt växt- och djurliv, med sämre möjligheter att hitta såväl skugga som platsidentitet och kulturhistoria.

Förvaltning och barnvänlighet

På en punkt framstår dock en del utemiljöer som bättre i de förtätade delområdena, och det gäller den upplevda tryggheten. I de nya, täta miljöerna är vegetationen mer tillrättalagd och skötselnivån högre. I ett av delområdena med bevarade välfärdslandskap märktes stort missnöje bland de boende, faktiskt med lägst nivå av trivsel i hela området. Där var det främst otrygghet och att utemiljöerna inte sköttes tillräckligt som framkom som orsaker, liksom kopplingen till trafik på intilliggande vägar. Många kommentarer i enkätsvaren berörde bristen på förvaltning, snarare än planeringen:

Tidigare var området tryggt och välskött. Nu verkar bostadsföretaget inte bry sig om att sköta om utemiljön eller tryggheten i området.

Andra kvaliteter som området tyckts ha förlorat med tiden berör barnvänligheten. Till skillnad från försämrad förvaltning är barnvänligheten tydligt kopplad till planeringen och beskrivs i enkätsvaren som sämre där det saknas ytor och trafikseparering.

De boende ser miljön som mest barnvänlig i de delar av Kvarn- och Kapellgärdet som angränsar till en stor park och där trafiksepareringen från

välfärdslandskapet är bevarad. Där uppfylls behovet av både en variation av ytor och platser och dessutom möjlighet för barn att röra sig där på egen hand:

Flera lekplatser och grönområden där barn kan cykla, spela boll och leka tillsammans i säkerhet från trafik.

I andra delar av området har trafiksepareringen tagits bort i samband med förtätningssprojektet. Det påverkar barns rörelsefrihet negativt och skapar otrygghet kring barnens användning av utemiljön. Biltrafiken i området beskrivs som ett stort problem, särskilt för barn, både i förtätade och bevarade delområden:

Mindre barn kan inte röra sig säkert mellan bostäder och parker. T.o.m. på bostadsgatorna körs det fort.

Förtätningen har ofta lett till trånga bostadsgårdar med begränsade kvaliteter för de boende. Foto: Emma Herbert

Bevarade välfärdslandskap har ofta flera kvaliteter som stora grönytor och trafikseparering. Foto: Emma Herbert

Flera platser för barn och unga i området är uppskattade, såsom lekplatser, parker, skolgård och skatepark. Men samtidigt beskriver många en brist på bra platser. Särskilt boende i förtätade delområden önskar större grönytor och lekplatser för barn, men också sittplatser för äldre, helst i skuggan av träd. Även för barn och äldre ses brister i de mer bevarade välfärdslandskapen främst i form av otillräcklig förvaltning. Det leder till problem med nedskräpning, otrygghet samt slitna utemiljöer och lekplatser.

Behov av att planera för rekreation

De studier som har genomförts och som vi redovisar här, visar att de nya täta stadsmiljöerna har utmaningar när det kommer till att erbjuda rekreation i närmiljön. När grönytorna blir mindre, husen högre och bilens framkomst underlättas, får det konsekvenser för människors möjligheter att använda utemiljöer. Studierna visar också att välfärdens landskap och den moder-

nistiska planeringen än idag har viktiga kvaliteter för att främja rekreation och motion i människors vardag. Tillgång till grönytor och natur, sammanhängande strukturer för rekreation samt trafikseparering har många fördelar för människor i olika åldrar och på olika platser. Både bristande förvaltning och den pågående förtätningen kan utgöra hot mot dessa kvaliteter.

Bland de nya insikter som projektet har lett fram till finns att miljöer genom förtätning riskerar att förlora kvaliteter för rekreation. Detta är särskilt problematiskt för grupper som äldre, barn och barnfamiljer. Där avancerade löpare kan hitta möjligheter även i en tät och trafikerad stad, kan andra grupper behöva mer stöd av miljön.

De senare decenniernas förtätning tycks ha resulterat i miljöer som inte tillräckligt främjar människors hälsofrämjande rekreation. För att tillgodose olika behov och önskemål i utemiljön behövs ytor som rymmer en variation av platser, liksom strukturer som främjar människors rörelse före bilens. Kan-

ske kan tätare städer ändå innebära att ett rekreationslandskap utvecklas, bland annat genom att prioritera fotgängare och deras strukturer och platser. I så fall behöver det sätt som många täta stadsmiljöer utvecklas på idag förändras.

När tätheten framförs som ideal och leder till stora förändringar av tidigare planerade områden finns det behov av eftertänksamhet och analyser. Hur kan vi idag se värdena av välfärdens landskap och dra så stor nytta av dem som möjligt? Hur kan vi förvalta dessa miljöer så att de utvecklas och håller en hög kvalitet, istället för att de förfaller och då blir legitima att förändra, kanske bebygga? Hur kan vi idag skapa möjligheter för alla att utöva hälsofrämjande rekreation?

Nu och i framtiden finns stora behov av kvaliteter för utomhusrekreation av olika slag och för olika grupper. Det kräver en proaktiv planering och förvaltning som, istället för att låta utemiljöer förfalla och sedan bygga bort dem, utgår ifrån behoven av stadsmiljöer som främjar hälsa och rättvisa.

- Faktabladet är utarbetat vid Institutionen för Landskapsarkitektur, planering och förvaltning samt vid Institutionen för Stad och land
- Forskningsprojektet: "Välfärdens landskap och den täta staden" (Formas 2016-00264) är ett forskningsprojekt som har undersökt välfärdens landskap och förtätning med flera metoder och på flera platser i Sverige. Detta faktablad redogör för delar av projektets resultat. Projektledare är Mattias Qviström, Institutionen för Stad och land. Läs mer på projektets hemsida: [slu.se/institutioner/stad-land/forskning/Landskapsarkitektur/pagaende-projekt/valfardens-landskap/](https://pub.epsilon.slu.se/30399/1/schneider-j-et-al-20230315.pdf)
- Läs mer om studien av bostadsnära utemiljöer i Kvarn- och Kapellgärdet: Schneider, J., Jansson, M., & Herbert, E. (2023). *Förtätning av välfärdslandskap - En enkätstudie om barns och vuxnas upplevelse och användning av bostadsnära utemiljöer*. Rapport, LTV, SLU. <https://pub.epsilon.slu.se/30399/1/schneider-j-et-al-20230315.pdf>
- Läs mer om studien av urbana löpare: Lepoša, N., Peinert, H. & Qviström, M. (2023) Negotiating the city during the dark season: a study of recreational running. *Mobilities*. <https://doi.org/10.1080/17450101.2023.2226357>
- Läs mer om välfärdens landskap och rekreationsplanering: Pries, J. & Qviström, M. (2021). The patchwork planning of a welfare landscape: reappraising the role of leisure planning in the Swedish welfare state. *Planning Perspectives* 36(5), 923-948. <https://doi.org/10.1080/02665433.2020.1867884>